

PATRYCJA BRAŃKA

Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie

ZRÓŻNICOWANIE ROZWOJU OBSZARÓW WIEJSKICH W WOJ. MAŁOPOLSKIM

Abstract: Diversity of Rural Areas of Małopolskie Voivodeship. The main aim of the paper has been to identify the relationship between the level of socio-economic development and the nature of the local economy, the location and the development of agriculture in rural areas of Małopolskie Voivodeship. The analysis included rural and urban-rural communes of Małopolskie Voivodeship. The socio-economic development has been analyzed in four components: society, economy, agriculture, desagrarisation of rural space. Results of the study allowed to verify following thesis: multifunctional development of rural areas relates mainly to communes located close to Cracow as well as those where tourist function has been developed, urban centers (except Cracow) have a very little impact on surrounding rural areas, development of rural, peripheral is hardly based on endogenous source of development, weak economic development is associated with low social capital, agriculture is not a significant factor of socio-economic development in Małopolskie Voivodeship.

Key words: Multifunctional development of rural areas, rural areas, rural areas development.

Wprowadzenie

Problemy rozwoju obszarów wiejskich stanowią w obecnych czasach przedmiot badań prowadzonych w ramach wielu dyscyplin nauki. Znaczne zróżnicowanie rozwoju na obszarach wiejskich wynikające m.in. z uwarunkowań historycznych, geograficznych (w tym położenia względem obszarów zurbanizowanych), przyrodniczych, kulturowych powoduje trudności w prowadzeniu badań, których celem jest rozpoznanie, charakterystyka oraz wyjaśnianie zachodzących na tych obszarach procesów.

Obszary wiejskie najczęściej kojarzone są z dominacją rolniczej funkcji gospodarki, co w większości przypadków jest prawdą. Jednak od dłuższego czasu rozwoju obszarów wiejskich upatruje się głównie w rozwoju pozarolniczych funkcji gospodarczych. Jednym z głównych celów polityk zarówno krajowych, jak i regionalnych oraz lokalnych prowadzonych wobec obszarów wiejskich jest wzrost ich wielofunkcyjności. Rozumie się przez to inicjowanie i rozwijanie pozarolniczych funkcji wy-

nikających z uwarunkowań zarówno zewnętrznych (np. położenie względem większych ośrodków miejskich), jak i wewnętrznych (np. kapitał ludzki, uwarunkowania przyrodnicze, ambicje oraz efektywność władz lokalnych).

Tak więc o możliwościach rozwoju obszarów wiejskich decyduje wielofunkcyjność ich gospodarki. Mowa tutaj zarówno o rozwoju pojedynczych obok rolnictwa funkcji, generujących wzrost gospodarczy, a w efekcie rozwój całego terytorium (np. turystyki), jak i poszukiwanie alternatywnych źródeł dochodów mieszkańców w różnych obszarach gospodarki, tam gdzie brakuje funkcji kluczowej.

Istotnym, z punktu widzenia rozwoju obszarów wiejskich, problemem jest stopień oddziaływania na nie lokalnych ośrodków miejskich. Rozwijane przez lokalne ośrodki funkcje gospodarcze, z odpowiednią polityką władz lokalnych powinny w wielu przypadkach determinować i pozytywnie wpływać na wielofunkcyjny rozwój sąsiadujących z nimi obszarów wiejskich. Niestety coraz częściej mówi się o „wypłukiwaniu” potencjałów rozwojowych z obszarów peryferyjnych na obszary zurbanizowane.

Prezentowane badania zostały przeprowadzone dla obszarów wiejskich woj. małopolskiego. Głównym celem podjętych badań jest analiza rozwoju społeczno-gospodarczego obszarów wiejskich w woj. małopolskim oraz ich struktury gospodarczej, a na tej podstawie próba identyfikacji związków między rozwojem tych obszarów a charakterem lokalnej gospodarki, położeniem oraz poziomem rozwoju rolnictwa. W ramach przeprowadzonych badań poddano weryfikacji cztery hipotezy badawcze:

1. Wielofunkcyjny rozwój obszarów wiejskich ma miejsce przede wszystkim w jednostkach położonych w najbliższym sąsiedztwie dużych obszarów zurbanizowanych.
2. Ośrodki miejskie w woj. małopolskim (poza Krakowem) w niewielkim stopniu oddziałują na rozwój otaczających je obszarów wiejskich.
3. Rolnictwo w woj. małopolskim nie stanowi istotnego czynnika rozwoju gospodarczego (obszary z dominacją funkcji rolniczych w gospodarce należą do najsłabiej rozwiniętych).
4. Na obszarach wiejskich położonych peryferyjnie rzadko udaje się wyeksponować bazujące na ich endogenicznym potencjale pozarolnicze funkcje gospodarki.

1. Założenia oraz metodyczne aspekty badań

W celu wyznaczenia poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego badanych gmin wykorzystano syntetyczne miary, które służą do kwantyfikacji, za pomocą jednej liczby, stanu rozwoju zjawiska, którego opis wymaga użycia wielu zmiennych. Ze względu na to, że rozwój społeczno-gospodarczy stanowi zjawisko wielo cechowe i zazwyczaj jest obserwowany na zbiorze obiektów, powstaje możliwość porządko-

wania badanych jednostek ze względu na stan rozwoju [Strahl 1990, s. 36]. Syntetyczne miary rozwoju społeczno-gospodarczego badanych gmin wyznaczono na podstawie metody standaryzowanych sum. Do oceny poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego wybrano trzynaście zmiennych. Przykłady doboru innego zestawu cech w badaniach nad obszarami wiejskim prezentują m. in.: R. Jurczak [2007, s. 67-78], Wojewódzka [2007, s. 79-88], Stanny [2012, 2013].

W literaturze przedmiotu można znaleźć badania dotyczące struktur gospodarczych obszarów wiejskich, czy też ich klasyfikacji funkcjonalnej w Polsce [Stola 1987; Rosner 2008, 2011; Stanny 2013]. Autorzy tych opracowań wykazują, że różnice w rozwoju społeczno-gospodarczym polskich regionów (w tym przede wszystkim obszarów wiejskich) wynikają w znacznym stopniu z ich historycznych uwarunkowań. Wyodrębnia się cztery różniące się pod wieloma cechami tereny [Rosner 2011, s. 155-157]: centralnej i wschodniej Polski – dawny zabór rosyjski, region dawnej Galicji – zabór austro-węgierski, obszar dawnego zaboru pruskiego, który po I wojnie światowej znajdował się w granicach Polski międzywojennej, tzw. Ziemie Odzyskane (lub ziemie zachodnie i północne), a więc ta część kraju, która do końca II wojny światowej zamieszkiwana była przez ludność niemiecką, a po 1945 r. podlegała wielkim ruchom ludnościowym – deportacjom i zasiedleniu. Województwo małopolskie stanowi w całości drugi z wyodrębnionych obszarów. W przypadku terenów dawnej Galicji znaczne w skali kraju rozdrobnienie gospodarstw jest wynikiem przede wszystkim specyficznych zasad uwłaszczenia oraz dziedziczenia, jakie obowiązywały w okresie przynależności tych terenów do Austro-Węgier.

2. Kierunki rozwoju obszarów wiejskich w woj. małopolskim w świetle przeprowadzonych badań

Analizę poziomu rozwoju obszarów wiejskich oparto na zestawie trzynastu zmiennych, które możliwie w jak najpełniejszy sposób charakteryzują rozwój społeczno-gospodarczy obszarów wiejskich. Zmienne zostały pogrupowane w cztery komponenty (tab. 1).

Poziom zróżnicowania rozwoju społecznego w skali województwa jest znaczny. Najwyższe wskaźniki charakteryzują gminy położone w obrębie Krakowskiego Obszaru Metropolitalnego, wokół innych większych miast (stanowiących lokalne centra rozwoju), takich jak: Nowy Sącz, Tarnów (wyjąwszy gminy położone na zachód od miasta), Oświęcim, Bochnia, Mszana Dolna, Limanowa. W kolejnej z wyodrębnionych pod względem wysokości syntetycznego wskaźnika rozwoju dla komponentu *Spoleczeństwo* grup znajdują się przede wszystkim o charakterze miejsko-wiejskim, takie jak: Olkusz, Wolbrom, Miechów, Nowe Brzesko, Proszowice, Zakliczyn, Żabno, Czchów. Najniższe wskaźniki charakteryzują głównie gminy wiejskie, położone z dala od większych ośrodków miejskich, gdzie nie wykształciły się lokalne centra rozwoju.

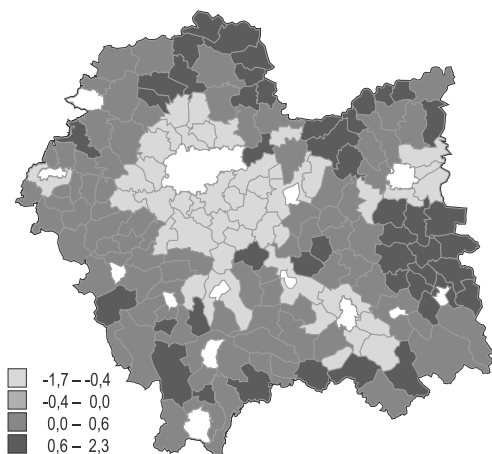
Cechy charakteryzujące poziom rozwoju społeczno-gospodarczego
obszarów wiejskich

Komponenty	Cechy
Rozwój społeczeństwa	Dochody na mieszkańca Odsetek dzieci objętych wychowaniem przedszkolnym Atrakcyjność migracyjna Odsetek osób w wieku poprodukcyjnym
Rozwój gospodarki	Stopa bezrobocia Dochody własne gmin na mieszkańca Współczynnik przedsiębiorczości
Rozwój rolnictwa	Dochody gmin z działu rolnictwo i łowiectwo na mieszkańca Średnia wielkość użytków rolnych gospodarstw indywidualnych Średni dochód z działów specjalnych produkcji rolnej z ha użytków rolnych Odsetek użytków w dobrej kulturze w użytkach rolnych ogółem
Dezagraryzacja	Dochód z pozarolniczej działalności gospodarczej na mieszkańca Procentowa zmiana arealu gruntów rolnych w latach 2002-2011 Procentowa zmiana liczby gospodarstw z dochodami z pozarolniczej działalności gospodarczej w latach 2002-2011

Źródło: Opracowanie własne.

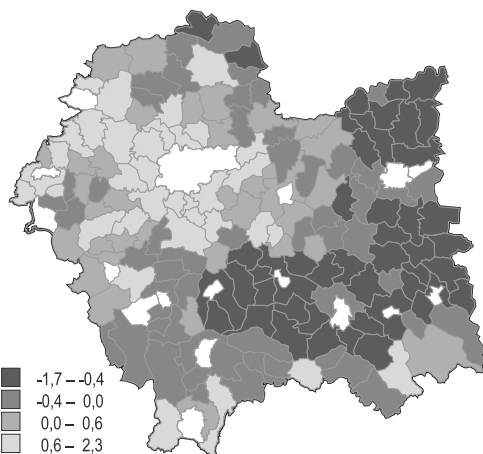
Na komponent *Gospodarka* składają się cechy charakteryzujące rynek pracy, zamożność jednostek terytorialnych oraz rozwój przedsiębiorczości. Wysokość syntetycznych wskaźników w ramach tego komponentu w układzie gmin wiejskich i miejsko-wiejskich woj. małopolskiego przedstawiono na ryc. 2.

W układzie przestrzennym najwyższy wskaźnik rozwoju gospodarki (ujmujący jego wybrane elementy) charakteryzuje gminy należące do Krakowskiego Obszaru Metropolitalnego, gminy położone w północno-wschodniej części województwa, posiadające na swoim terenie lokalne ośrodki rozwoju (Oświęcim, Olkusz, Krzeszowice, Trzebinia, Libiąż) oraz kilka gmin położonych w południowej części województwa (Kościelisko, Poronin, Krynica Zdrój, Szczawnica). Zauważa się ponadto, że gminy położone w najbliższym sąsiedztwie dwóch pozostałych miast na prawach powiatu (Nowego Sącza i Tarnowa) charakteryzują się relatywnie niskimi wskaźnikami rozwoju gospodarki (wyjątkiem jest gmina wiejska Tarnów). Grupę gmin o najniższych wskaźnikach rozwoju gospodarki stanowią w większości gminy o charakterze wiejskim, położone w relatywnie większej odległości od obszarów zurbanizowanych. Warto zauważyć, że obszary wiejskie, gdzie wykształciła się funkcja turystyczna, mimo peryferyjnego położenia charakteryzują się nieco wyższymi wskaźnikami rozwoju gospodarki (Bukowina Tatrzańska, Poronin, Kościelisko, Łapsze Niżne, Czarny Dunajec, Jabłonka, Rabka Zdrój, Czorsztyn, Raba Wyżna).

Ryc. 1. Syntetyczny wskaźnik rozwoju społecznego (dochody mieszkańców, atrakcyjność migracyjna, struktura wiekowa, wychowanie przedszkolne)

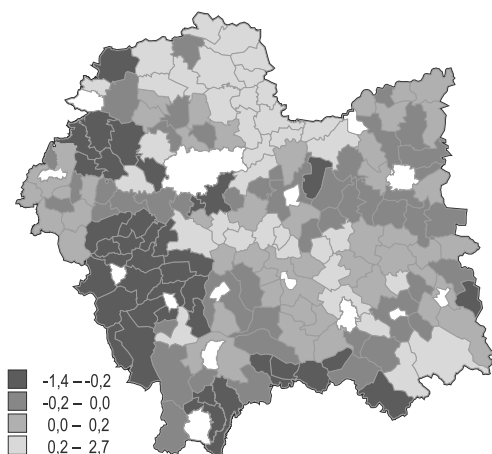
Źródło: Opracowanie własne (ryc. 1-5):

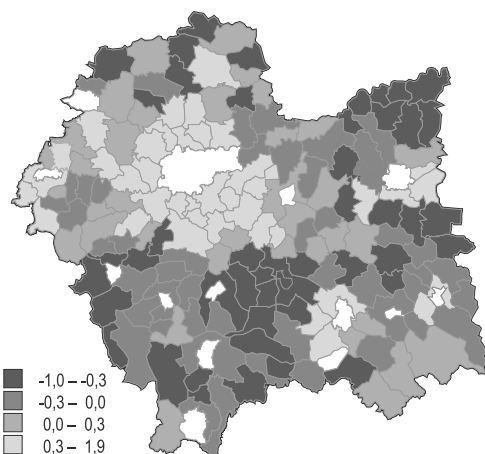
Ryc. 2. Syntetyczny wskaźnik rozwoju gospodarki (rozwój przedsiębiorstw, rynek pracy, dochody gmin)

Wyselekcjonowane do badania rozwoju rolnictwa cechy charakteryzują strukturę gospodarstw rolnych wpływającą na efektywność prowadzonej działalności (średnia wielkość gospodarstw rolnych, odsetek gruntów rolnych w dobrej kulturze), jak również bezpośrednio świadczące o jej ukierunkowaniu na rynki zbytu (średni dochód z działów specjalnych produkcji rolnej), a także pośrednio świadczące o dochodowości rolnictwa (dochody gmin z działu rolnictwo i łowiectwo). W grupie gmin charakteryzujących się najwyższymi syntetycznymi wskaźnikami rozwoju rolnictwa znalazły się położone w północnej części województwa, gminy należące do KOM, położone na wschód od Krakowa, gminy położone w centralnej części województwa (w powiatach myślenickim oraz limanowskim) oraz kilka gmin położonych w części południowo-wschodniej (w powiecie nowosądeckim). Gminy położone w zachodniej części Małopolski posiadają najniższe wskaźniki rozwoju rolnictwa (ryc. 3).

Stopień dezagraryzacji rozumiany jako występowanie na terenie gminy pozarolniczych funkcji gospodarczych jest rozpatrywany zarówno w sposób statyczny (dochód z pozarolniczej działalności gospodarczej na mieszkańca), jak i dynamiczny (procentowa zmiana areалу użytków rolnych w latach 2002-2010 oraz procentowa zmiana liczby gospodarstw w latach 2002-2010). Do gmin o najwyższym poziomie dezagraryzacji należą gminy Krakowskiego Obszaru Metropolitalnego. Wyjątkiem są gminy położone w jego północno-wschodniej części, posiadające wysokie wartości wskaźników rozwoju rolnictwa. Ponadto, w grupie gmin charakteryzujących się wysokim stopniem dezagraryzacji znajdują się gminy powiatu chrzanowskiego, część gmin powiatu tarnowskiego oraz gorlickiego. Procesy dezagraryzacji są także

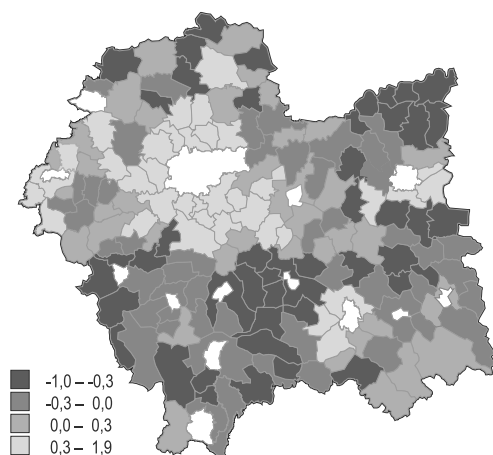
Ryc. 3. Syntetyczny wskaźnik rozwoju rolnictwa (dochody gmin z rolnictwa, średnia wielkość indywidualnych gospodarstw rolnych, dochód z działów specjalnych rolnictwa, użytki w dobrej kulturze)

Ryc. 4. Syntetyczny wskaźnik poziomu dezagraryzacji (dochód z pozarolniczej działalności gospodarczej, procentowa zmiana areалу gruntów rolnych oraz liczba gospodarstw z dochodami z pozarolniczej działalności gospodarczej)

widoczne wokół dwóch pozostałych miast na prawach powiatu (Tarnowa i Nowego Sącza). Na pozostałych obszarach wiejskich, peryferyjnie położonych wzrost tych funkcji nie jest widoczny (ryc. 4).

Syntetyczny wskaźnik rozwoju społeczno-gospodarczego obszarów wiejskich jest wypadkową czterech komponentów, które posłużyły do wcześniejszej charakterystyki tych obszarów (rozwój społeczny, gospodarczy, rozwój rolnictwa oraz poziom dezagraryzacji). Zakładając, że te cztery komponenty stanowią stymulanty szeroko

Ryc. 5. Syntetyczny wskaźnik rozwoju społeczno-gospodarczego

rozumianego rozwoju społeczno-gospodarczego wyliczono średnią arytmetyczną ich wartości dla każdej z badanych gmin. Wyniki przedstawiono na ryc. 5.

Wartości syntetycznego wskaźnika rozwoju społeczno-gospodarczego wykazują znaczne przestrzenne zróżnicowanie w badanych gminach. Najwyższe wartości charakteryzują gminy leżące w sąsiedztwie Krakowa (należące do KOM) oraz w bliskiej odległości od konurbacji śląskiej (Oświęcim, Trzebinia, Libiąż, Brzeszcze, Kęty). Poza tym, do grupy gmin o najwyższych syntetycznych wskaźnikach rozwoju należą niektóre gminy sąsiadujące z Tarnowem (gmina wiejska Tarnów, Skrzyszów, Wojnicz) oraz z Nowym Sączem (gmina wiejska Nowy Sącz, Stary Sącz).

Wnioski

Jak już wcześniej podkreślano obszary wiejskie posiadają zróżnicowane struktury społeczno-gospodarcze, dlatego też sam ich rozwój ma wielowymiarowy i złożony charakter, co znacznie utrudnia jego badanie. Wydaje się, że w celu dogłębnego zbadania procesów rozwojowych zachodzących na obszarach wiejskich należałoby w pierwszym etapie wyodrębnić obszar o podobnej strukturze gospodarczej, sytuacji społecznej i najważniejszych uwarunkowaniach, a następnie opracować pewne charakterystyczne składowe tego rozwoju, które możliwie jak najszerzej będą opisywały rzeczywistą sytuację.

Obszary wiejskie woj. małopolskiego co do struktury społeczno-gospodarczej oraz przestrzennej wykazują w skali kraju względną homogeniczność. Na ich sytuację rozwojową istotny wpływ miały uwarunkowania historyczne. W przeprowadzonych do tej pory badaniach innych autorów obszary te są w większości charakteryzowane jako „dawna wieś galicyjska”. Jednak nie oznacza to, że w skali województwa różnice te nie występują. Wpływają na nie chociażby uwarunkowania geograficzne wynikające z samego położenia. Jako przykład można podać będące pod wpływem procesów urbanizacji obszary wiejskie położone wokół Krakowa, obszary położone w sąsiedztwie konurbacji śląskiej, czy też te położone na obszarach górskich, gdzie rozwinęła się funkcja turystyczna.

Przeprowadzone analizy wykazały znaczne, wewnętrzne zróżnicowanie poziomu rozwoju obszarów wiejskich w skali województwa. Na podstawie wyników w pośredni sposób można stwierdzić, że pierwsza z postawionych hipotez została pozytywnie zweryfikowana. Wskaźniki charakteryzujące rozwój pozarolniczego sektora gospodarki gmin wiejskich położonych w obszarze Krakowskiego Obszaru Metropolitalnego, a także w gminach o turystycznym charakterze są w skali województwa wysokie. Jednocześnie należy podkreślić, że oddziaływanie dwóch pozostałych miast na prawach powiatu (Tarnowa i Nowego Sącza) na rozwój gospodarczy sąsiednich gmin jest znacznie mniejszy niż w przypadku Krakowa, co potwierdza drugą z przyjętych hipotez. Gminy o charakterze miejsko-wiejskim charakteryzują się nieco wyższymi

wskaźnikami rozwoju gospodarki niż gminy wiejskie. Świadczy to o większym niż w gminach wiejskich potencjale nawet tych najmniejszych miast.

Obszary wiejskie charakteryzuje podobny, jak w przypadku komponentu *Rozwój gospodarczy* stopień zróżnicowania rozwoju społecznego. Najwyższe wskaźniki mają gminy położone wokół Krakowa, a także wokół Tarnowa i Nowego Sącza. Może to świadczyć o nasilonym procesie przenoszenia się ludności poza granice miasta (na wieś), jednak w przypadku Nowego Sącza oraz Tarnowa proces ten nie prowadzi do rozwoju gospodarczego sąsiednich obszarów (wskaźniki charakteryzujące rozwój gospodarczy pozostają na względnie niskim poziomie). Ponadto, w świetle wyników przeprowadzonych badań rozwój społeczny pozostaje na wyższym poziomie na obszarach wiejskich wokół gmin miejskich i tylko nieco niższy na obszarze gmin miejsko-wiejskich. Wyniki analizy pokazały także słabe skorelowanie stopnia rozwoju rolnictwa z rozwojem społecznym i gospodarczym.

Rozwinięte pod względem gospodarczym i społecznym obszary wiejskie charakteryzują się słabymi w skali województwa wskaźnikami rozwoju rolnictwa. Wnioski te pozwalają na pozytywne zweryfikowanie hipotezy mówiącej o małym wpływie rolnictwa na rozwój społeczno-gospodarczy w woj. małopolskim.

Przestrzenne rozmieszczenie wartości syntetycznych wskaźników rozwoju społeczno-gospodarczego pokazuje, że gminy wiejskie, a także w znacznej mierze gminy miejsko-wiejskie położone w oddaleniu od większych ośrodków miejskich nie wykształciły istotnych dla ich rozwoju funkcji pozarolniczych. Wyjątkiem są gminy, gdzie turystyka stanowi ważną gałąź lokalnej gospodarki.

Mimo oczywistych trudności w identyfikowaniu i inicjowaniu pozarolniczej działalności gospodarczej na obszarach wiejskich, w wielu dokumentach strategicznych powstających na szczeblu regionalnym, krajowym, a także unijnym wskazuje się na potrzebę kreowania gospodarki opartej na endogenicznym potencjale jednostek lokalnych, jako warunku ich przyszłego rozwoju społeczno-gospodarczego.

Literatura

- Jurczak R., 2007, *Zróżnicowanie rozwoju społeczno-gospodarczego gmin wiejskich województwa wielkopolskiego*, [w:] *Spoleczno-ekonomiczne aspekty rozwoju polskiej wsi*, M. Bład, D. Klepacka-Kołodziejska (red.). IRWiR PAN, Warszawa.
- Rosner A., 2008, *Zróżnicowanie przestrzenne typów struktur społeczno-gospodarczych obszarów wiejskich*, [w:] *Rozwój obszarów wiejskich po akcesji Polski do Unii Europejskiej. Wybrane zagadnienia*, R. Jończy (red.). UE we Wrocławiu, Politechnika Opolska, Wrocław-Opole.
- Rosner A., 2011, *Zróżnicowanie przestrzenne obszarów wiejskich*, [w:], *Rozwój obszarów wiejskich w Polsce. Diagnozy, strategie, koncepcje polityki*, I. Nurzyńska, M. Drygas (red.). IRWiR PAN, Warszawa.

- Stanny M., 2012, *Poziom rozwoju społeczno-gospodarczego obszarów wiejskich w Polsce – pomiar zjawiska złożonego*, [w:] *Rozwój wsi i rolnictwa w Polsce. Aspekty przestrzenne i regionalne*, A. Rosner (red.). IRWiR PAN, Warszawa.
- Stanny M., 2013, *Przestrzenne zróżnicowanie rozwoju obszarów wiejskich w Polsce*. IRWiR PAN, Warszawa
- Stola W., 1987, *Klasyfikacja funkcjonalna obszarów wiejskich Polski. Próba metodyczna*. IGiPZ PAN, Wyd. Ossolińskich, Wrocław.
- Stola W., 1993, *Struktura przestrzenna i klasyfikacja funkcjonalna obszarów wiejskich Polski*. „Dokumentacja Geograficzna”, nr 3, IGiPZ PAN, Warszawa.
- Strahl D., 1990, *Metody programowania rozwoju społeczno-gospodarczego*. PWE, Warszawa.
- Wojewódzka A., 2007, *Klasyfikacja gmin wiejskich województwa mazowieckiego ze względu na poziom rozwoju*, [w:] *Społeczno-ekonomiczne aspekty... op. cit.*